

مقایسه زاویه دید براساس نظریه کانونی شدگی ژرار ژنت در نمایش نامه آژاکس و رمان خشم و هیاهو

محمدامین عندلیبی*

عطاالله کوپال**

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۳/۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۸/۵

چکیده

نمایش نامه آژاکس نوشته سوفوکل جزو شاخص ترین آثار ادبیات یونان باستان و رمان خشم و هیاهو اثر ویلیام فاکنر از مهم ترین رمان های مدرن است. در این مقاله براساس نظریه کانونی شدگی روایت ژرار ژنت دو اثر مورد بررسی قرار گرفته اند. کانونی شدگی یکی از ویژگی های زاویه دید در روایت است و براساس گفتار، واکنش عاطفی و کنش شخصیت ها تعریف می شود. در این مقاله روایت های چند شخصیت اصلی دو اثر بر مبنای نظریه ژنت مورد تحلیل قرار گرفته اند. مقایسه دو اثر درباره این مسئله است که کانونی شدگی در مورد روایت هر کدام از شخصیت ها چگونه شکل گرفته است، شخصیت ها در چه شرایط عاطفی و شناختی به واقعه نگریسته اند و بر این مبنای دست به چه کنشی می زنند. روش شناسی پژوهش حاضر به صورت کیفی و بر شالوده تحقیق کتابخانه ای و سندگزینی بوده و به روش تحلیل محتوا و توصیفی به ارزیابی منابع مکتوب پرداخته و براساس آن به بررسی کاربردی، مقایسه ای و تطبیقی دو متن می پردازد. براساس نتایج در هر دو اثر، انتقال کانونی شدگی از شخصیتی به شخصیت دیگر مشاهده می شود و شباهت جهت روایت در هر دو متن را می توان مبنای مقایسه آژاکس و خشم و هیاهو در نظر گرفت.

کلیدواژه ها: آژاکس، خشم و هیاهو، ژرار ژنت، روایت، زاویه دید، کانونی شدگی

Email: amin.andalibi@gmail.com

Email: Koopal@kia.ac.ir

*. کارشناسی ارشد کارگردانی، دانشگاه تهران (نویسنده مسئول).

**. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران.

۱. مقدمه

تراژدی‌های سوفوکل نمونه برجسته تراژدی‌های کلاسیک یونانی است و نمایش‌نامه *آژاکس* یکی از هفت اثر نمایشی باقی‌مانده از اوست. از ویژگی‌های مهم ساختاری این نمایش‌نامه می‌توان به دگردیسی روایت و تغییر زاویه دید از شخصیتی به شخصیت دیگر اشاره نمود. رمان خشم و هیاهو اثر نویسنده آمریکایی ویلیام فاکنر نیز یکی از آثار مهم ادبیات قرن بیستم است. در این رمان، نظم زمانی و سیر وقایع به صورت خطی وجود ندارد، روایت آشفته بوده و هر فصل کتاب مربوط به یک روز است. بنابراین شکست زمانی و تغییر راوی از ویژگی‌های عمده این رمان هستند.

روایت‌شناسی یکی از شاخه‌های نظریه ادبی است که مجموعه‌ای از احکام کلی درباره ژانرهای روایی، نظام‌های حاکم بر روایت (داستان‌گویی)، و ساختار پیرنگ است» (مکاریک، ۱۳۸۴: ۱۴۹). فلودرنیک (۲۰۰۹) هدف روایت‌شناسی را توضیح انواع روایت‌ها می‌داند که چارچوبی نظری برای بررسی متن‌های روایی فراهم می‌کند. از دیدگاه وی نظریه روایت تلاش می‌کند نشان دهد چگونه «جملات به روایت تبدیل می‌شوند» (Fludernik, 2009: 8). به نظر پرینس روایت‌شناسی «مطالعه شکل و کارکرد روایت» است که به بررسی «جنبه‌های همانند و متفاوت همه روایت‌ها» می‌پردازد (پرینس، ۱۳۹۱: ۱۰). وی نخستین وظیفه روایت‌شناسی را «فراهم ساختن ابزار لازم برای شرح و توصیف آشکار روایت و فهم کارکرد آن» می‌داند (همان: ۱۱).

ژرار ژنت نظریه‌پرداز ادبی فرانسوی یکی از بزرگان ساختارگرایی در نیمه دوم قرن بیستم، نقش مهمی در پیشرفت نظریه روایت داشت. ژنت به‌عنوان یک ساختارگرا معتقد بود انگاره ساختارگرایی این مسئله است که «ادبیات را در تحول کلی خود دنبال کند و در مراحل مختلف، به ایجاد برش‌های هم زمانی بپردازد و سپس جداول را با یکدیگر مقایسه کند» (ژنت، ۱۳۹۱: ۲۳۱). ژنت سه مفهوم متفاوت را در مورد روایت مورد بررسی قرار می‌دهد. در مفهوم نخست که مفهومی با «کاربردی عمومی» است، روایت «بیان روایی، گفتمان شفاهی یا نوشتاری است که رابطه یک رخداد یا

مجموعه‌ای از رخدادها را برقرار می‌کند». در مفهوم دوم که به گفته وی رواج کمتری دارد و میان نظریه‌پردازان محتوای روایت متداول شده، «روایت به معنای توالی رخدادهای ساختگی یا واقعی، ارتباط مختلف زنجیره رخدادها، تکرار، تضاد و غیره موضوع گفتمان» است. در مفهوم سوم که ژنت آن را قدیمی‌تر می‌داند، «روایت باز هم به مفهوم رخداد است، اما با این حال نه رخدادی که راوی می‌گوید، بلکه رخدادی که از گفته‌های دیگران نقل می‌شود» (ژنت، ۱۳۹۸: ۶). او با بررسی این سه مفهوم پیشنهاد می‌کند که «روایت به مفهوم واقعی کلمه دال، بیان، گفتمان یا متن روایی» است (همان: ۷). در نظریه‌های روایت‌شناسی، زاویه دید (نقطه دید)^۱ روایت، چشم‌انداز یا «موقعیت ادراکی یا مفهومی است که از دیدگاه آن موقعیت‌ها و رویدادهای روایت شده ارائه می‌شوند» (Prince, 2003: 75). زاویه دید «ابزار راوی و روایت‌گری» بوده (حری، ۱۳۹۲: ۲۱۰) که «گاهی از آن راوی است و گاهی از آن شخصیت داستان» (همان: ۲۰۹). به نظر لینتولت اغلب مفهوم زاویه دید در دو معنای متفاوت به کار گرفته می‌شود، که «گاهی به درستی و برای تبیین و توصیف پدیده‌های مبتنی بر پایه ادراکی - روانی» است و «گاهی نیز به غلط برای مشخص کردن مشکلات و مسائلی که از پایه کلامی برمی‌آیند» (لینتولت، ۱۳۹۰: ۳۹). تولان نیز معتقد است «در فرایند گفتن یک روایت که جزئیات تقریباً گریزناپذیر و فراوان زمانی و مکانی دارد باید چشم‌اندازی را برگزید. این چشم‌انداز همان زاویه دیدی است که از آن وقایع زمانی - مکانی مشخص روایت می‌شود» (تولان، ۱۳۹۳: ۱۰۸). از دیدگاه مک‌این‌تایر یکی از پرسش‌های مهم در این زمینه این است که «چگونه نویسندگان می‌توانند این تصور را ایجاد کنند که آنچه ما می‌خوانیم، ارائه رویدادهایی است که از طریق چشمان شخصیت خاصی، در واقع از زاویه دید شخصیت، مشاهده شده است؟» (McIntyre, 2006: 1). همچنین از نظر مک‌این‌تایر زاویه دید «در متن‌های نمایشی می‌تواند به اندازه رمان مهم باشد، و این به کارگیری تجزیه و تحلیل مفصل نقطه دید می‌تواند تفسیری روشن‌تر باشد و می‌تواند پیچیدگی‌های یک متن نمایشی را برجسته

کند و انواع تأثیرهای نقطه دید که بیشتر با نثر داستان در ارتباط است، نشان بدهد» (همان: ۱۹۰).

در ادامه بحث زاویه دید، مقوله کانونی شدگی یا کانونی سازی مطرح می شود که طبق تعریف «چشم اندازی است که از نظر آن موقعیت ها و اتفاق های روایت شده ارائه می شوند» (Prince, 2003: 31). زاویه دید «معمولاً از آنِ راوی است، یعنی همان کس که داستان را روایت می کند» و کانونی شدگی «نقطه نظر و افکار اندیشیده شده/ ناشده» شخصیت ها است (حری، ۱۳۹۲: ۲۱۱). روایت با کانونی شدگی «روایتی که بر ذهنیت شخصیت خاصی تمرکز می کند و جهان داستان (مکان ها، رویدادها، شخصیت ها، اشیاء، ...) را از چشم او (آن طور که او ادراک می کند) به خواننده ارائه می دهد» (پاینده، ۱۳۹۹: ۲۲۱) و می تواند «موجد این احساس شود که ما نیز همراه با شخصیت مورد نظر در داستان آن واقعه را از سر می گذرانیم، همان چیزهایی را می شنویم که او می شنود، درد و رنج او را حس می کنیم، و غیره» (تامس، ۱۴۰۰: ۸۶). نکته دیگر اینکه یکی از پرسش های اصلی در کانونی شدگی این است که «گفته ها از جهت گیری زمانی و مکانی چه کسی منتقل می شوند؟» (تولان، ۱۳۹۳: ۲۳۹).

در بحث کانونی شدگی اصطلاح عامل کانون، کانونی ساز با کانونی گر^۳ به «مشاهده گر»، و مورد کانون، کانونی شده کانونی شونده^۴ به «مورد مشاهده» اشاره دارد. کانونی ساز «دارنده زاویه دید و نقطه کانونی است که بر کانونی شدگی حکم فرما و مؤثر است» و کانونی شونده «شیء یا رویدادی است که از چشم انداز کانونی ساز ارائه می شود» (Prince, 2003: 32). از دیدگاه تولان کانونی ساز «ممکن است از منظری وسیع برخوردار باشد که توصیف کل گرایانه صحنه های گسترده و حتی چند صحنه مجزا اما هم زمان را ممکن سازد» (تولان، ۱۳۹۳: ۱۱۳). او چنین کانون سازی را بیرونی توصیف می کند؛ و در مقابل توضیح می دهد که «هنگامی که کانون ساز شخصیتی درون روایت است، از چنین مشاهده گر محدود به زمان و مکان، دید محدودی انتظار می رود» (همان).

یکی از کارکردهای نظریه های روایت، استفاده از

آن ها برای تحلیل مقایسه ای و تطبیقی آثار ادبی است. در این پژوهش دو اثر به عنوان جامعه آماری مورد بررسی، انتخاب شده اند: نمایشنامه آژاکس و رمان خشم و هیاهو. مقاله حاضر بر مبنای روش شناسی کیفی و بر پایه پژوهش کتابخانه ای، به روش تحلیلی، توصیفی و کاربردی به بررسی و ارزیابی بحث کانونی شدگی در چارچوب نظریه های ژنت در مورد این دو اثر، و مقایسه آن ها با یکدیگر از دیدگاه تطبیقی پراخته است. این مقاله به پاسخ این پرسش ها می پردازد که زاویه دید شخصیت ها چه جهتی به روایت می دهد، شخصیت ها در چه شرایط عاطفی و شناختی می اندیشند و به رخدادها می نگرند و براساس آن درباره روند کنش، به چه شکل تصمیم گیری می کنند، و در چارچوب نظریات ژنت، چگونه می توان این دو اثر را مقایسه نمود.

۲. چارچوب نظری

۲.۱. دیدگاه ژنت درباره زاویه دید

در نظریه های ژنت بحث زاویه دید و کانون روایت دارای اهمیت بوده و بارها مطرح شده است. از دیدگاه ژنت «روایت اطلاعاتی را که ابراز می دارد ساماندهی می کند، نه با نوعی غربال گری یکسان، بلکه به فراخور قابلیت های دانشی هر یک از شرکت کنندگان داستان (شخصیت یا گروهی از شخصیت ها)، که آنچه را به طور معمول دید یا نقطه دید می نامیم با شخصیت برمی گزیند یا به نظر می رسد که برمی گزیند» (ژنت، ۱۳۹۸: ۱۱۸). در اینجا ژنت با طرح دو پرسش بین دو مقوله تمایز قائل می شود؛ او می نویسد: «شخصیتی که نقطه دیدش چشم انداز روایی را جهت یابی می کند کیست؟ و سؤال دیگر: راوی کیست؟- یا، ساده تر، چه کسی می بیند؟ و چه کسی سخن می گوید؟» (همان: ۱۳۸). باید توجه داشت که بنا بر دیدگاه ژنت «این دو لزوماً یک نفر نیستند. روایتگری که رویدادهای روایت را بازگو می کند، چه بسا همان کسی نباشد که آن رویدادها را می بیند» (پاینده، ۱۳۹۹: ۱۸۲). بنابراین با توجه به دیدگاه ژنت «لازم است بین عمل گفتن یک داستان و داستانی که عملاً گفته شده، تمایز قائل شویم» (McIntyre 2006: 18). ژنت مورد اول را روایت و دومی را راوی می نامد.

ژنت بین سه نوع کانونی‌شدگی تمایز قائل می‌شود؛ وی نوع نخست را که «به‌طور کامل در روایت کلاسیک رایج است روایت بدون شعاع کانونی» یا با کانونی‌شدگی صفر^۵ می‌نامد (ژنت، ۱۳۹۸: ۱۴۱). نوع دوم روایت با کانون‌شدگی درونی^۶ است که ممکن است «ثابت» یا «متغیر» یا «مرکب» (چندگانه) باشد «مثل رمان‌های نامه‌ای که رخدادی یکسان ممکن است چند بار مطابق با نقطه دید چند شخصیت نامه‌ای مطرح شود» (همان). نوع سوم روایت با کانونی‌شدگی بیرونی^۷ است که در آن «کنش قهرمان آن در برابر ما صورت می‌گیرد، بی آنکه هرگز مجاز باشیم افکار یا احساساتش را بدانیم» (همان: ۱۴۲).

ژنت در مورد کانونی‌شدگی صفر چنین می‌نویسد که «در آن روایت به نظر می‌رسد به زاویه دید منفرد منحصر نیست و به نوبه خود، به میل خود وارد ذهن همه شخصیت‌ها می‌گردد» (Genette, 1993: 67). پس این نوع، کانونی‌شدگی «روایت‌راوی همه چیزدان» است که در آن راوی «بیش از آنچه شخصیت‌ها می‌دانند، چیزهایی می‌گوید» (McIntyre, 2006: 34). معمولاً به این نوع راوی، «دانای کل» می‌گویند.

از دیدگاه ژنت (۱۳۹۸: ۱۴۴) شخصیت در کانونی‌شدگی درونی به «وضعیت کانونی خود محدود و دقیقاً از آن استنباط می‌شود». لیت‌ولت (۱۳۹۰: ۴۶) منظور ژنت از کانونی‌شدگی درونی را «نقطه دید یک شخصیت کانونی» می‌داند که در این صورت «پرسپکتیو روایی» توسط «یک فاعل - ادراک‌کننده» تعریف می‌شود. در کانونی‌شدگی درونی «همه چیز دقیقاً بر پایه آگاهی و احساسات و دریافت‌های یک یا چند شخصیت ارائه می‌شود. در این حالت، راوی فقط چیزهایی را می‌گوید که یک یا چند شخصیت (احتمالاً) می‌دانند و می‌گویند» (پرینس، ۱۳۹۱: ۵۵). در کانونی‌شدگی درونی، آگاهی شخصیت از برخی مسائل، باعث می‌شود زاویه دید او روایت‌گری را جهت دهد. در حالت کانونی‌شدگی درونی «ثابت»، «فقط یک شخصیت روایت داستان را به عهده دارد» (پاینده، ۱۳۹۹: ۱۸۷)، و در حالت «متغیر»، «بیش از یک شخصیت روایت داستان را به عهده دارند و هر یک بخشی از آن را تعریف

از دیگر مباحث مطرح شده توسط ژنت درباره زاویه دید می‌توان به این موارد اشاره کرد: «ترتیب ارائه رخدادها ... روابط میان زمان روایت‌شده و زمان روایت، شیوه بازنمایی (کنش متقابل محاکات و نقل)، روایت (چه کسی سخن می‌گوید؟ راوی چه نسبتی با رخداد روایت شده دارد؟)، کانونی‌سازی (چه کسی می‌بیند)» (مکاریک، ۱۳۸۴: ۱۵۲). بحث دیگر در مورد زاویه دید، جهت روایت است که به شیوه مشاهده و روایت کردن راوی از رخدادها و نگاه وی به شخصیت‌ها و موضوع‌ها اشاره دارد و بر نحوه ارائه روایت او مؤثر است. به عبارت دیگر، جهت روایت رویکرد مشاهده‌گر و چشم‌انداز راوی به روایت را نشان می‌دهد. مثلاً راوی از نظر زمانی و مکانی در چه شرایطی قرار دارد؛ یا از دیدگاه روان‌شناسی شخصیت در چه وضعیتی است؛ یا اینکه راوی شخصیتی کنش‌گر است یا به شکلی خنثی تنها بیننده سیر وقایع است، و چه موضوعی در روایت او اهمیت دارد. از نظر ژنت، در روایت اول شخص، راوی جزو شخصیت‌هاست و ممکن است داستان خودش را یا در مقام شخصیت اصلی بازگو کند یا اینکه بیرون بافت داستان باشد و روایت کند. همچنین راوی می‌تواند داستان شخصیت دیگری را در مقام شاهد بازگوید. اینجاست که بحث کانون‌ها پیش می‌آید.

۲.۲. دیدگاه ژنت درباره کانونی‌شدگی

براساس آنچه گفته شد، کانونی‌شدگی از دیدگاه ژنت پاسخ به این پرسش است که «چه کسی می‌بیند؟». ژنت (۱۳۹۸: ۱۴۱) به جای عبارت‌هایی مانند دیدگاه، زمینه و نقطه دید، از عبارت کانونی‌شدگی یا کانون‌ساز استفاده می‌کند و آن را با اصطلاح «کانون عمل روایت» منطبق می‌داند. از دیدگاه تولان (۱۳۹۳: ۱۰۸) کانونی‌شدگی اصطلاحی است که ژنت برای «انتخاب اجتناب‌ناپذیر و منظری (محدود) در روایت» برگزید، و این منظر «زاویه دیدی است که چیزها به‌طور غیرصریح از رهگذر آن دیده، احساس، فهمیده و ارزیابی می‌شود». تولان تأکید می‌کند که «دیده شدن» در اینجا «مفهوم گسترده‌ای دارد و فقط ادراک بصری را در بر نمی‌گیرد» (همان).

می‌رسد می‌توان بحث کانونی‌شدگی را در نمایشنامه نیز مورد بررسی قرار داد.

۳. پیشینه پژوهش

ژنت در مورد رمان خشم و هیاهو در کتاب گفتمان روایت صحبت نموده و در بحث «بسامد و تکرار در روایت» یکی از مثال‌های او به‌عنوان اثری که در آن «نقل چندباره آنچه یک بار اتفاق افتاده»، رمان خشم و هیاهو است، که در آن یک اتفاق با تغییر زاویه دید نقل می‌گردد (ژنت، ۱۳۹۸: ۸۱). همچنین در همین کتاب هنگامی که به موضوع «وجه روایت» می‌پردازد نیز به خشم و هیاهو و تک‌گویی‌های سه بخش نخست رمان اشاره می‌کند (همان: ۱۲۸).

محبی در کتاب روایت‌شناسی درام^۱، کانونی‌شدگی را در برخی از نمایشنامه‌های محمد یعقوبی، محمد چرمشیر و محمد رحمانیان مورد بررسی قرار داده است. مثلاً در مورد نمایشنامه قلاده برای یک سگ مرده اثر چرمشیر چنین نظر می‌دهد که در این متن «کانون روایت تک‌گویانه خود کانونی‌گر و کانونی‌شده، همان زندگی نامه در حال کانونی‌شدن است» (محبی، ۱۳۹۸: ۲۳۶). وی درباره کانونی‌شدگی در نمایشنامه نهر فیروز آباد به قلم رحمانیان هم توضیح می‌دهد که در ابتدای اثر شخصیت سرباز به‌عنوان کانونی‌گر به شرح وقایع می‌پردازد و شخصیت پرستار در مقام کانونی‌شونده قرار گرفته است؛ اما «پس از مدتی زاویه بازتابندگی کانون‌های روایی تغییر جهت داده و از نقطه‌ای به بعد این پرستار است که با ارجاع به گذشته و خاطرات خود سعی می‌کند جهت روایت را دنبال نموده و از حیثی روایت‌شناسانه بر آن مسلط شود» (همان: ۲۳۸).

در مقاله سلطان بیاد و همکاران (۱۳۸۷) کانون روایت براساس نظریه‌های روایت‌شناسی به ویژه نظریه ژنت مورد بررسی قرار گرفته و پژوهشگران جنبه‌های مختلف زاویه دید و کانون مشاهده را در رمان سخت‌تر شدن اوضاع اثر هنری جیمز برسی نموده‌اند. در مقاله لشیچ-توماس (۲۰۰۸) پژوهشگر به بررسی مقایسه‌ای داستان منظوم یوگین/انگین اثر الکساندر پوشکین و داستان قهرمان عصر ما از میخائیل لرمانتوف از لحاظ

می‌کنند» و در حالتی که درونی‌شدگی «چندگانه» باشد «چندین شخصیت مختلف روایت داستان را به عهده دارند و هرکدام به نوبت داستان را از نو تکرار می‌کند و به این ترتیب روایت متفاوت خودش را از رویدادها و غیره ارائه می‌دهد» (همان). بنابراین کانونی‌شدگی «الزاماً در تمام مدت روایت ثابت نیست» (ژنت، ۱۳۹۸: ۱۴۳) و «اگر داستانی بیش از یک عامل کانون داشته باشد، تغییر از یکی به دیگری جنبه‌ای از ساختار روایت خواهد بود» (مارتین، ۱۳۹۳: ۱۰۹).

در کانونی‌شدگی بیرونی «هرگونه ورود به ذهنیت شخصیت امکان‌پذیر نبوده و راوی تنها از بیرون به کارها و حرکات شخصیت‌ها ناظر بوده و آنها را گزارش می‌کند» (ژنت، ۱۳۹۲: ۱۳۸) و این گزارش «کنش‌ها و ژست‌هایی که از بیرون دیده شده بدون تلاش برای توضیح» صورت می‌گیرد (Genette, 1993: 66).

ژنت بحث کانونی‌شدگی را در مورد آثار هنری مختلفی از جمله رمان مادام بوواری گوستاو فلوبر و فیلم راشومون اثر آکیرو کوروساوا مطرح می‌کند. از سوی دیگر با وجود تفاوت بین عمل روایت، زاویه دید و کانونی‌شدگی بین جهان داستان و دنیای نمایشنامه «الگوی کلی مواجهه با موضوع دید، جلوه ادبی یا عمل تئاتری آن قابل قیاس بوده و از همین رو می‌توان تا اندازه‌ای مباحث روایت‌شناسی درام را با نگاهی به آراء روایت‌شناسان ادبی بازسازی کرد» (محبی، ۱۳۹۸: ۲۰۹). مثلاً به تبعیت از ژنت «می‌توان زاویه دید را تجربه‌ای ذهنی از واقعه نمایشی تلقی کرد که تنها به روایت یک شخص (عمدتاً شخصیت اصلی) و از لایه‌ای برآمده از دریافت‌های عاطفی او در قبال واقعه گفته می‌شود» (همان: ۲۰۸). کلود برموند «داستان را مستقل از رسانه‌ای می‌داند که آن را منتقل می‌کند و به همین خاطر داستان می‌تواند از رسانه‌ای به رسانه دیگر منتقل شود بی‌آنکه ویژگی‌های اصلی‌اش را از دست بدهد» (محبی و همکاران، ۱۳۹۳: ۹). براین اساس نمایش‌نامه «متضمن پویایی مداوم در لحظه تحقق زوایای دید اجرایی است. آنچه به نام زاویه دید داستانی کشف می‌شود، در زوایای دید نمایشی، خلق و بازتولید می‌گردد» (محبی، ۱۳۹۸: ۲۲۱). بنابراین به نظر

کانونی‌شدگی پرداخته و به این مسئله توجه کرده که در این دو داستان جنبه ادبی ادراک شخصیت‌ها از خود و جهان، و جنبه زاویه دید و کانونی‌سازی روایت، مبنای درک دو اثر است و ارتباط متقابل بین این دو جنبه را می‌توان از طریق درون‌مایه عشق در دو متن بررسی نمود. کلاک و همکاران (۲۰۱۲) در مقاله خود به منظور ارائه نظریه‌ای زبان‌شناختی مبتنی بر کانونی‌شدگی درونی براساس کاربردشناسی، در پی مشخص کردن قوانین حاکم بر بخشی از متن که دارای کانونی‌شدگی درونی است از یک‌سو، و یافتن قوانینی که به تصمیم‌گیری خواننده درباره این مسئله که آیا متنی به صورت کانونی‌شدگی درونی روایت‌شده یا نه از سوی دیگر بوده‌اند. براساس تحلیل آنان انتخاب‌های نویسنده در مورد اول و تفسیر مخاطب بر مبنای خوانش متن با کانونی‌شدگی درونی در مورد دوم، و همچنین رابطه نویسنده و مخاطب، اساس این قوانین هستند. مبارکی و تسلیمی (۱۳۹۳) با تمرکز بر رمان *دل‌دل‌دگی* نوشته شهریار مندنی‌پور، به بررسی کانون روایت براساس نظریه ژنت پرداخته‌اند. آنان به این نتیجه رسیده‌اند که بین جریان سیال ذهن شخصیت‌های این رمان و کانون روایت اثر رابطه مستقیمی وجود دارد. در پژوهش دیگر، لیبیتیک (۲۰۱۵) به بررسی شخصیت مدنا در بخش هفتم کتاب *دگردیسی‌ها* اثر شاعر رومی اووید براساس کانونی‌شدگی روایت بر مبنای نظریه‌های ژنت و نیز میکه بال، دان فولر و فیلیپ پیک پرداخته است. از نظر وی تفاوت نگاه مخاطب به سویه‌های مختلف شخصیت مدنا در این متن، به دلیل روایت کانونی شده همدلانه‌ای است که در بخش اول روایت داستان مشاهده می‌شود؛ و اووید تغییر شخصیت و نگاه به مدنا را از طریق تغییرات کانونی‌شدگی نشان می‌دهد. پژوهش دیگری که به بررسی کانونی‌شدگی در نمایش‌نامه پرداخته، مقاله عرب‌زاده حسینی و همکاران (۱۳۹۶) است. در این مقاله دو نمایش‌نامه *لیلی* و *مجنون* نوشته پری صابری و *مجنون لیلی* از نمایش‌نامه‌نویس عرب احمد شوقی از لحاظ بحث کانونی‌شدگی مورد بررسی قرار گرفته است. براساس تحلیل پژوهشگران، در این دو نمایش‌نامه در توضیحات صحنه، کانونی‌شدگی بیرونی و در دیالوگ‌های

شخصیت‌ها کانونی‌شدگی درونی مشاهده می‌شود. در مقاله حاضر کانونی‌شدگی در نمایش‌نامه *آژاکس* و رمان *خشم* و هیاهو مورد بررسی قرار گرفته است و دو اثر از این جنبه با یکدیگر مقایسه شده‌اند.

۴. جامعه آماری و تحلیل

۴.۱. نمایش‌نامه *آژاکس*

پیش از شروع بیان داستان نمایش‌نامه *آژاکس*، اشاره به پیش‌داستان اسطوره‌ای آن، ضروری می‌نماید. *آژاکس* «جنگاوری دلاور بود که ادعا داشت به کمک خدایان نیازی ندارد» (دیکسون کندی، ۱۳۹۰: ۷۱). الهه آتنا^۱ این بی‌نیازی از کمک خدایان را کفر شمرده و بر *آژاکس خشم* گرفت. در جریان نبرد تروا *آژاکس* «۱۲ کشتی و برادرخوانده‌اش *تئوکر*^۲ را که بهترین کمان‌دار در سراسر یونان بود، به جنگ تروا بُرد» (همان). پس از مرگ آشیل^۳، نزاعی بین اودیسیئوس^۴ و *آژاکس* درباره اینکه چه کسی زره آشیل را تصاحب کند، درگرفت. برای انتخاب صاحب جدید زره، کار به رأی‌گیری کشید و رأی به سود اودیسیئوس داده شد. *آژاکس* که احساس می‌کرد وی شایسته دریافت زره بوده، خشمگین گردید و عهد کرد که رهبران یونانی‌ها یعنی *منلائوس*^۵ و *آگاممنون*^۶ و نیز اودیسیئوس را، که باعث خدشه‌دار شدن اعتبارش شده بودند، به قتل برساند. اما پیش از آنکه تصمیمش را به اجرا بگذارد، الهه آتنا وی را فریب می‌دهد. نمایش‌نامه از اینجا آغاز می‌شود.

آژاکس بر اثر فریب آتنا، دچار توهم و جنون می‌شود و گاو و گوسفندانی را که یونانی‌ها به غنیمت گرفته بودند می‌کشد. اما وقتی تعقل خود را بازمی‌یابد و می‌فهمد چه کرده، آن چنان شرم‌منده می‌شود که تصمیم به خودکشی می‌گیرد. همسرش *تکمسا*^۷ از اینکه *آژاکس* بر اثر شرم خودکشی کند می‌هراسد و به *آژاکس* التماس می‌کند که او و پسرشان را بی‌پشت‌وپناه نگذارد. با این حال *آژاکس* در تصمیم خویش مصمم بوده و خود را روی دشنه‌ای که در زمین فرو کرده است، می‌اندازد و می‌کشد. پس از مرگ *آژاکس* بر سر خاکسپاری او، بحث‌هایی بین برادرش با *آگاممنون* و *منلائوس* در می‌گیرد، زیرا آنان به‌عنوان *کیفر آژاکس*، به *تئوکر* اجازه

دفن پیکر را نمی‌دهند. سرانجام با دخالت اودیسیئوس و حمایت او از لزوم دفن آژاکس، جسد به خاک سپرده می‌شود.

۴.۲. رمان خشم و هیاهو

رمان برشی است از چند روز زندگی اعضای خانواده کامپسن،^{۱۶} که صاحب سه پسر و یک دختر هستند. رمان دارای چهار فصل بوده و در سه فصل اول، سه پسر خانواده راوی هستند و در فصل آخر راوی دانای کل محدود است. راوی فصل اول، بنجی^{۱۷} پسر گندذهن خانواده است که با حدود سی سال سن، هنوز همچون کودکان رفتار می‌کند. زمان وقایع این فصل، روز ۷ آوریل ۱۹۲۸ است. آنچه در ذهن بنجی می‌گذرد، به شکلی مبهم، وقایع را تصویر و روایت می‌کند.

فصل دوم، بازگشت به ۱۸ سال پیش است: دوم ژوئن ۱۹۱۰. روزی که پسر دیگر خانواده کونتین^{۱۸} دانشجوی دانشگاه هاروارد، قصد خودکشی دارد. زیرا از یکسو دچار عذاب وجدان نسبت به دو برادرش است، چون مادرش زمینی متعلق به بنجی را فروخته تا کونتین را به دانشگاه بفرستد؛ از سوی دیگر خواهرش کدی^{۱۹} آبستن شده و به ناحق این عمل را به گردن کونتین می‌اندازد، و کونتین به دلیل عشق به خواهرش، گناه را می‌پذیرد؛ البته کونتین نوعی عشق جنسی نسبت به کدی دارد. وی این مسئله را به وضوح بیان نمی‌کند ولی خواننده از خلال حرف‌هایش، که پر از ارجاع به خاطرات است، پی به این علاقه می‌برد. کدی پس از باردار شدن، به مصلحت و اجبار، با مرد دیگری ازدواج می‌کند و از خانه می‌رود. این ازدواج حسادت کونتین را به اوج می‌رساند. دوم ژوئن روزی است که کونتین از روی عذاب وجدان، حسادت، شرم از این علاقه ناپاک و تهمتی که دچارش شده، تصمیم دارد خودکشی کند.

در فصل سوم دوباره به سال ۱۹۲۸ بازمی‌گردیم: روز ششم آوریل. راوی سومین برادر خانواده، جیسن^{۲۰} است. او مردی ست خسیس و حسود که با لثامت به ثروت‌اندوزی مشغول است و پول‌هایش را در مخفیگاهی در اتاقش پنهان می‌کند. او به شدت از پدرش بد می‌گوید

و رفتار خشنی با مادرش دارد، چون فکر می‌کند والدینش برای او هیچ کاری نکرده‌اند. کونتین دختر کدی (همنام دایی‌اش) با خانواده کامپسن زندگی می‌کند. جیسن چک‌هایی را که کدی برای دخترش می‌فرستد برای خود برمی‌دارد. کونتین نوجوان در بی‌بندوباری شبیه مادرش است و با مردی رابطه دارد. جیسن مدام با این دختر درگیر می‌شود.

در فصل پایانی کتاب (هشتم آوریل ۱۹۲۸) راوی دانای کل محدود بوده، اما تمرکز روایت بر خدمتکار سیاهپوست مسن خانواده به نام دیلسی^{۲۱} است. شب قبل، بنجی کونتین نوجوان را دیده که دزدانه از پنجره اتاق جیسن فرار کرده است. دخترک به همراه فاسقش پول هنگفت مخفی‌شده در اتاق دایی‌اش را دزدیده و ناپدید شده است. جیسن به تعقیب او می‌رود ولی پس از کمی تلاش متوجه می‌شود که نمی‌تواند دختر را بیابد. در فصل چهارم سیر روایت داستان به انسجام می‌رسد و با تصویری که نویسنده از وضع بحرانی این خانواده ارائه می‌دهد، رمان به پایان می‌رسد.

۴.۳. تحلیل کانون‌های روایت در آژاکس و خشم و هیاهو

بنا به دیدگاه ژنت، زاویه دید حاصل بازنمایی گفتار و کردار شخصیت است که با کنش روایت‌گری همراه شده است. وی معتقد است هنگامی که راوی چیزهایی را بگوید که شخصیت از آن آگاه است، زاویه دید شخصیت روایت‌گری را جهت داده و شخصیت مورد نظر، شخصیت کانونی بوده و با روایتی روبه‌رو هستیم که دارای ویژگی کانونی‌شدگی درونی است. ژنت شیوه‌های واکنش احساسی و عاطفی شخصیت را هم از جنبه‌های مهم زاویه دید می‌داند.

در نمایش نامه آژاکس، رخدادهای اصلی که برای این شخصیت رخ می‌دهد شامل دیوانگی، شرمساری، و تصمیم به خودکشی و اقدام به آن است. در جریان این رخدادهای، در بین شخصیت‌هایی که سخن می‌گویند، سه راوی دارای اهمیت هستند: الهه آتنا که جنون و جنایت آژاکس را برای اودیسیئوس بیان می‌کند؛ تکمسا همسر آژاکس که همین مسئله را خطاب به دریانوردان

(همسرایان) می‌گوید، و خود شخصیت آژاکس که هم خطاب به دیگران و هم به شکل واگویه درونی،^{۲۲} آنچه برایش اتفاق افتاده را شرح می‌دهد و در نهایت خود را می‌کشد. در رمان خشم و هیاهو نیز چهار راوی وجود دارد و کانونی‌شدگی بین «دو یا چند موقعیت در نوسان» است (تولان، ۱۳۹۳: ۱۱۲) و در آن می‌توان استفاده از کانونی‌شدگی «متغیر» و «چندگانه» را که دارای راوی‌های گوناگون و منظرهای روایی متعدد است را مشاهده نمود (پاینده، ۱۳۹۹: ۱۸۹). چنانکه خواهیم دید این ویژگی به نوعی در نمایش‌نامه آژاکس نیز قابل بررسی است. بنابراین در ادامه ویژگی کانونی‌شدگی (درونی) براساس نظریات ژنت، در روایت‌های شخصیت‌های دو اثر بررسی خواهد شد.

۴.۳.۱. روایت آتنا در نمایش‌نامه آژاکس

در پیش‌درآمد^{۲۳} نمایش‌نامه، الهه آتنا که از آژاکس خشمگین است، راوی جریان جنون آژاکس خطاب به اودیسیئوس بوده و این زاویه دید اوست که به روایت جهت می‌دهد: «برابر چشم او پرده‌ای از اوهام آویختم و او را به اشتباه انداختم در نتیجه خشم او متوجه چهارپایان شد ... و گمان می‌برد که آن‌ها ... سران و سرداران سپاه شما هستند که به خاک هلاک می‌افتند» (سوفوکل، ۱۳۹۰: ۲۳۴). آتنا به منظور اینکه شاهدهی برای تصدیق روایت خود داشته باشد، آژاکس را از سرپرده‌اش به بیرون فرامی‌خواند تا حالت جنون‌آمیزش را به اودیسیئوس نشان دهد. جهتی که آتنا با روایتش ایجاد می‌کند، با این هدف است که آژاکس مورد تمسخر یونانی‌ها قرار بگیرد. پس این آتناست که راوی اصلی است و کانون روایت اوست.

شناخت آتنا از آژاکس و شرایطش، با توجه به اینکه این الهه جزو خدایان است، شناختی کامل و جامع بوده و او در شرایط عاطفی خشم و لذت بردن از انتقام به سر می‌برد. آتنا از آنچه می‌بیند و روایتش می‌کند لذت می‌برد و خطاب به اودیسیئوس می‌گوید: «اکنون آزادی که به استهزاء بر او بخندی، آیا از این کار خشنود خواهی شد؟» (همان: ۲۳۵). شخصیت آتنا از جایگاه خدایان به واقعه جنون آژاکس می‌نگرد و اندیشه‌اش کیفر کفرگویی

آدمیان است. کنش حاصل از این اندیشه، مجنون کردن آژاکس و زایل کردن عقلش و سوق دادن وی به سوی خودکشی است. بنابراین در پیش‌درآمد، آتنا عامل کانون و مشاهده‌گر بوده و مورد کانون، صحنه جنون آژاکس است. براساس نظریه ژنت، راوی که آتناست، دارای آگاهی کامل از روند وقایع است و حضور و روایت او، کانونی‌شدگی درونی را مطرح می‌سازد.

۴.۳.۲. روایت تکمسا در نمایش‌نامه آژاکس

پیشتر اشاره شد که از دیدگاه ژنت روایت محدود به یک زاویه دید نیست و هر بخش داستان می‌تواند شاهد انتقال روایت از یک شخصیت کانونی به شخصیت دیگر باشد. در اپیزود اول آژاکس شاهد این نوع کانونی‌شدگی هستیم. در ابتدای اپیزود، راوی اصلی تکمسا است. اوست که خطاب به همسرایان دریانورد، داستان جنون همسرش را بازگو و از منظر خود واقعه را روایت می‌کند. در اینجا عامل کانون تکمسا است و مورد مشاهده او و بحث اصلی روایت وی صحنه دیوانگی شوهرش است. او از دیدن کارهای آژاکس دچار وحشت می‌شود:

در نیمه‌های شب... آژاکس از جا برخاست و شمشیری دو دم برداشت و دیوانه‌وار به راه افتاد ... دیری نگذشت که به درون سرپرده بازگشت در حالی که عده‌ای گاو و گوسفند و سگان گله را به ریسمان کشیده بود و همچون اسیران جنگی در پی خود می‌کشید... مثل اینکه آدمیان را اسیر کرده باشد آنها را شکنجه می‌داد (همان: ۲۴۴الی ۲۴۶).

پس از آنکه آژاکس از خیمه‌گاهش بیرون می‌آید، کانون روایت از تکمسا به او منتقل می‌شود (که در ادامه مورد بررسی قرار خواهد گرفت). در پایان اپیزود اول، آژاکس تصمیم به خودکشی گرفته و این تکمسا است که بر اثر نگرانی از فرجام شرم و اندوه همسرش و تنها ماندن خود و پسرشان پس از مرگ او، دست به واکنش می‌زند و تلاش می‌کند همسرش را از تصمیمش منصرف کند: «مرا پس از خود به دست صاحب دیگری مسپار ... آیا دلت گواهی می‌دهد که در حق پسرت و در حق من چنین ستمی روا داری؟» (همان: ۲۵۳-۲۵۴).

۴.۳.۳. روایت آژاکس در نمایشنامه آژاکس

آژاکس شخصیت اصلی نمایشنامه سوفوکل است و با اینکه در بیش از یک سوم پایانی نمایشنامه، جسد وی بر صحنه افتاده و کلام و کنشی ندارد، اما همه دیالوگ‌ها و کنش‌ها پیرامون جنون و خودکشی اوست. او در بسیاری از بخش‌های اثر، عامل کانون روایت بوده و مورد کانون، آن چیزی است که او می‌بیند، درک می‌کند و درباره‌اش می‌اندیشد.

در ابتدای نمایش‌نامه زاویه دید او و روایتش حاکی از جنون است. چنان که گمان می‌برد یکی از گوسفندان، رقیبش اودیستئوس است و در پاسخ به پرسش آتنا که با اودیستئوس چه خواهد کرد می‌گوید: «نخست آن‌قدر با تازیانه او را خواهیم زد تا پیکرش سیاه و کبود شود، سپس او را هلاک خواهیم کرد» (همان: ۲۳۷). در واقع روایت و کانونی‌شدگی درونی در پرولوگ نمایشنامه، نشان دهنده سوق یافتن آژاکس به سمت جنایت دیوانه‌وار است.

پس از آنکه توفان دیوانگی آژاکس به پایان می‌رسد، با دیدن اجساد حیوانات، دچار عذاب وجدان شده و احساس شرم می‌کند: «این است سردار دلیری که شجاعت و دلاوری او شهره آفاق بود ... اینک شجاعت و بی‌باکی او را در میان چهارپایان بی‌گناه بنگرید و بر سفاهت و رسوایی او بخندید!» (همان: ۲۴۸). آژاکس تنها مرگ را علاج درد خویش می‌داند و حاضر نیست افتخارهای گذشته‌اش را به خاطر عملی نابخردانه، پایان یافته بداند و مرگ را به زندگی همراه با شرم ترجیح می‌دهد: «یا باید با افتخار زیست یا به سربلندی هلاک شد» (همان: ۲۵۲).

در اپیزود اول، جابه‌جایی کانون روایی صورت گرفته و از تکمسا به آژاکس منتقل می‌شود. مورد کانون برای عامل کانون که آژاکس است، جسد حیواناتی است که وی در میان‌شان است. او با دیدن آن‌ها آن چنان دچار شرمندگی می‌شود که می‌گوید: «زخمی که علاج آن تیغ است به هیچ داروی دیگر درمان نتواند یافت» (همان: ۲۵۸). او تصمیم می‌گیرد بمیرد و نتیجه اندیشه‌اش به کنش خودکشی منجر می‌شود.

۴.۳.۴. روایت بنجی در رمان خشم و هیاهو

راوی فصل اول رمان بنجی دچار مشکل ذهنی است و روایت او دارای شکست زمانی، ابهام و تداعی‌های مداوم است. درباره روایت بنجی می‌توان گفت «نقص‌های ذهنی او را از فهم زبان به‌عنوان یک ساختار نمادین ناتوان می‌کند» و زبان برای بنجی «بیان لفظی چیزی است که می‌بیند و می‌شنود» (Clarke 2008: 176). بیشتر چیزها او را به اضطراب و گریه می‌اندازد و تنها چیزی که او را آرام می‌کند، خواهرش کدی است. ذهن او مدام بین اکنون و دوران کودکی‌اش در رفت و برگشت است و بنجی توانایی تفکیک آنها را ندارد. تا جایی که بارها کدی را، که سال‌هاست دور از خانواده زندگی می‌کند، با دختر کدی یعنی کونتین اشتباه می‌گیرد.

در روایت بنجی، عامل کانون روایت خود اوست، اما مورد کانون در مورد او، مغشوش و چندان‌گانه بوده و مدام در حال ارجاع به مشاهدات زمان حال و خاطرات گذشته است. به همین دلیل جهت روایت بنجی، کلاژی‌ست از کنش‌های افراد مختلف پیش چشم او، که وی در برابر آنها منفعل بوده و توانایی تفکر منطقی درباره آنها را ندارد؛ لذا جز ترسیدن و گریستن، دست به عمل دیگری نمی‌زند. در نمونه زیر، می‌بینیم که دیدن کونتین نوجوان بر روی تاب در زمان حاضر، خاطره مادر دخترک یعنی کدی را برای بنجی تداعی می‌کند:

لاستر گفت: بنجی بیا / اینور. می‌دونی که کونتین خانوم کفری می‌شه.

حالا توی تاب دو تا بود، و بعد یکی. کدی، سفید توی تاریکی تند تند آمد.

گفت «بنجی. چطوری در رفتی. ورش کجاست.» بازوهایش را دور من حلقه زد و آرام گرفتم و به لباسش چنگ زدم و سعی کردم از آنجا دورش کنم. کدی گفت «آخر چرا، بنجی. چی شده»^{۲۴} (فاکتر، ۱۳۸۱: ۵۹).

۴.۳.۵. روایت کونتین در رمان خشم و هیاهو

طی روایت کونتین بسیاری از حقایق درباره خانواده مشخص می‌گردد. کونتین مانند بنجی، خواهرشان را

دوست دارد؛ اما حس بنجی ناشی از وابستگی و درماندگی اوست، ولی احساس کونتین از نوع عشق مرد به زن است. او از لابلای بودن خواهرش عصبانی بوده و به فاسق‌ها و شوهر مصلحتی‌کنندیس (کدی) حسادت می‌ورزد. با این حال چنان عاشق خواهر است که مسئولیت باردار شدن او را به عهده می‌گیرد و از سوی خانواده محکوم می‌شود، در حالی که خطایی مرتکب نشده است. اندیشیدن به این مسائل، برای او به شکلی وسواس‌گونه درآمده، دچار عذاب وجدان شده و روایتش دچار تشنیت کلامی می‌گردد: «کندیس و کونتین بالاتر از دوست پدر من مرتکب زنا می‌شود که برادر یا خواهر نداشتی خواهر نه خواهر نه خواهر نداشتی» (همان: ۱۱۲). علاوه بر آن کونتین فکر می‌کند در حق دو برادرش ظلم شده، زیرا مزرعه را برای تحصیل او فروخته‌اند: «مزرعه بنجی زیر پنجره روی زمین افتاده بود و زار می‌زد. مزرعه بنجی را فروخته‌ایم تا کونتین بتواند به هاروارد برود. برادرت. داداش کوچک‌ها» (همان: ۱۱۱). روایت او در چنین شرایط عاطفی و شناختی از اتفاق‌های زندگی‌اش، شکل می‌گیرد.

روایت کونتین مخاطب را به سوی درک دو مسئله جهت می‌دهد: چرا او تصمیم به خودکشی گرفته و چگونه برای انجام آن مهیا می‌شود. عامل کانون کونتین است و مورد کانون اتفاق‌هایی است که کونتین در طول گردش روزانه‌اش با آن‌ها مواجه می‌شود. روایت او به شدت عاطفی و سرشار از سانسور ذهنی است که گاه با بیانی منقطع و پر از ابهام روایت می‌شود: «منی‌دانم، خیلی چیز وحشتناکی در وجودم بود وحشتناک در وجودم پدر من مرتکب ز هیچ‌وقت این کار را کردی نکردیم آن کار را نکردیم راستی آن کار را کردیم» (همان: ۱۷۰). روایت او نیز مانند بنجی دارای شکست زمانی و شامل روایت مشاهدات فعلی و تداعی خاطرات است، اما بسیار منطقی‌تر بوده و برعکس ماهیت مغشوش روایت بنجی، گفتار و اندیشه کونتین دارای انسجام روایی است. مقایسه نمونه تداعی خاطرات او با تداعی‌های بنجی، این نکته را نشان می‌دهد:

بس کن کونتین
کدی

دوباره رفتم جلوش
کدی
بس کن
او را گرفتم
من از تو قوی‌ترم
بی‌جنبش بود و سخت و تسلیم‌ناپذیر اما آرام
دعوا نمی‌کنم بس کن بهتر است بس کنی
کدی نه کدی
فایده‌ای ندارد مگر نمی‌دانی فایده ندارد بگذار بروم
(همان: ۱۷۷).

اما «در صفحه‌های پایانی روایت کونتین، زبان او بیشتر و بیشتر شبیه نشانه‌شناسی گفتار بنجی می‌شود، به گونه‌ای که دستور زبان و نقطه‌گذاری ناپدید می‌شود» (Clarke 2008, 178). مثلاً در طول چند صفحه، هیچ علامت سجاوندی در متن دیده نمی‌شود. مشاهدات کونتین طی گردش در دانشگاه، خیابان و محلی که برای غرق کردن خود انتخاب کرده، به همراه خاطرات دردناکی که برایش تداعی می‌شود و احساس شرم، حسادت و عذاب وجدانی که بر فکرش سنگینی می‌کند، دلیل تصمیم او برای خودکشی را مشخص می‌کند.

۴.۳.۶. روایت جیسن در رمان خشم و هیاهو

روایت جیسن برعکس راوی‌های دو فصل پیشین، منطقی‌تر و حساب‌شده است. او فردی است کاسب‌کار و حسابگر که جز کسب ثروت به چیز دیگری فکر نمی‌کند: «می‌گویم بله، وقت نداشتم که باشم. هیچ وقت وقت نداشتم مثل کونتین برم هاروارد یا مثل پدرمان از بس عرق بخورم گور خودم را بکنم. مجبور بودم کار کنم» (فاکنر، ۱۳۸۱: ۲۰۸).

در اینجا عامل کانون جیسن بوده و چیزی که براساس نظریات ژنت مورد کانون در این فصل است، تمرکز و توجهی است که جیسن نسبت به خواهرزاده‌اش کونتین دارد. زاویه دید جیسن باعث می‌شود که روایت در جهت تعقیب کونتین نوجوان پیش برود و خواننده از نگاه جیسن، دخترک را تحت نظر بگیرد: «می‌خوام بدانم وقتی مدرسه نمی‌ری ول می‌گرددی کجا می‌ری. توی خیابان‌ها نمی‌گردی، والا می‌دیدمت. با کی ول

مقاومت کرد (همان: ۳۱۴).

در اینجا باز هم سایه خودکشی کونتین در سال‌های قبل، بر فکر شخصیت‌ها سایه گسترده است؛ خانم کامپسن می‌گوید: «یادداشتش را پیدا کن. کونتین هم وقتی می‌خواست خودش را سربه‌نیست بکند، یک یادداشت گذاشت» (همان: ۳۱۵-۳۱۶). جیسن در این شرایط فقط به یک چیز می‌اندیشد و تنها یک تصمیم اتخاذ می‌کند: پیدا کردن کونتین و پس گرفتن پول‌هایش. دیلسی و دیگر شخصیت‌ها در موضع انفعالی، شاهد خشم جیسن و نگرانی خانم کامپسن برای سرنوشت کونتین هستند. در لایه زیرین روایت این فصل، می‌توان دید که خدمتکاران، شاهد زوال و نابودی خانواده هستند.

۴.۴. مقایسه شیوه روایت آژاکس و کونتین

بین دو شخصیت آژاکس و کونتین، از لحاظ عناصر تشکیل دهنده کانونی‌شدگی یعنی طرز فکر، شرایط عاطفی، روند کنش و تصمیم‌گیری، شباهت‌هایی وجود دارد که می‌توان به سه مورد آن اشاره کرد. اول اینکه هر دو دچار حس شرم هستند؛ آژاکس به دلیل جنایت جنون‌آمیزش و کونتین به خاطر علاقه نامعمول به خواهرش و پایمال شدن حق برادرانش. این حس در نگاه هر دو به وقایع مؤثر بوده و زاویه دید آنها را جهت‌دهی کرده و در واکنش و تصمیم این دو فرد نقشی قاطع دارد. آژاکس می‌گوید: «اینک این آژاکس را بنگر، رسوا و انگشت‌نما در این بیغوله نشسته است» (سوفوکل، ۱۳۹۰: ۲۵۰). در روایت کونتین هم چنین فضایی وجود دارد:

گفتم من زنا با محارم کرده‌ام، آی پدر من گفتم. گل سرخ، محیل و آرام. اگر یک سال دانشجوی دانشگاه هاروارد باشی، منتها مسابقه قایقرانی را نبینی، پولش را پس می‌دهند. بگذار مال جیسن باشد. یک سالی جیسن را به هاروارد بفرست (فاکنر، ۱۳۸۱: ۹۲-۹۳).

دوم آنکه یکی از مهم‌ترین مسائلی که آژاکس و کونتین به آن می‌اندیشند زمان است. هر دوی آنها گذشت زمان را نمادی از پیش رفتن به سوی زوال و نابودی می‌دانند. آژاکس چنین می‌گوید: «ضربه‌های

می‌گرددی؟» (همان: ۲۱۲). جیسن از یک‌سو مدام در هراس است که اموالش را از دست بدهد و از سوی دیگر، از اینکه کونتین با یک بازیگر تئاتر سیار رابطه دارد، عصبانی بوده و نگران است که دخترک مانند مادرش با این مرد فرار کند. البته جیسن نگران دختر نیست، بلکه نمی‌خواهد پولی که هر ماه کدی برای مخارج دخترش به جیسن می‌دهد و او بیشتر این مبلغ را برای خودش برمی‌دارد، با رفتن دختر قطع شود. همچنین با اینکه سال‌ها از خودکشی کونتین گذشته، همچنان جیسن نسبت به او حسادت می‌کند. مجموعه این شرایط عاطفی باعث می‌شود جیسن مدام در حال تلاش برای کسب پول یا به دنبال خواهرزاده‌اش باشد. آگاهی او از شرایط بد بازار کار و سرمایه، بی‌اعتمادی‌اش به کونتین و حسادتش به برادر در گذشته‌اش، روایت او را به شکل کانونی‌شدگی درونی درآورده است.

۴.۳.۷. روایت دیلسی (دانای کل محدود) در رمان خشم و هیاهو

در فصل پایانی، راوی دانای کل محدود است. این روایت برخلاف سه راوی قبلی، از نوع کانونی‌شدگی بیرونی است، چون گفته‌های راوی از دانسته‌های شخصیت‌ها کمتر است. با این حال، چشم‌انداز روایت بیشتر از سوی دیلسی خدمتکار است. پس می‌توان عامل کانون را در قسمت اعظم متن فصل چهارم، دیلسی دانست. مورد مشاهده این پیرزن، وقایعی است که در روز هشتم آوریل ۱۹۲۸ در خانه کامپسن‌ها رخ می‌دهد و مهم‌ترین آن‌ها، دستبرد کونتین به پول‌های دایی‌اش و فرار از خانه، تصمیم جیسن برای تعقیب دختر و سرانجام ناامیدی وی از یافتن کونتین است. شخصیت‌ها در این بخش، در شرایط تنش هستند و سرعت روایت اتفاق‌ها، این اضطراب، هیجان و نگرانی را نشان می‌دهد:

جیسن گفت «کلید اون اتاق. همیشه پیش خودش نگهش می‌داره؟ مادر». بعد خانم کامپسن را دید و از پله‌ها پایین رفت و با او سینه‌به‌سینه شد. گفت «کلید را بده من» و افتاد به جان جیب‌های ریدوشامبر سیاه رنگ برگشته‌ای که خانم کامپسن به تن داشت. خانم کامپسن

یکنواخت و بی‌انتهای زمان همه چیز را تکان می‌دهد» (سوفوکل، ۱۳۹۰: ۲۶۰). کونتین هم در آغاز فصل دوم دربارهٔ زمان صحبت می‌کند: «ساعت پدربزرگ بود و روزی که پدرمان آن را به من می‌داد گفت: کونتین، گور امید و آرزوها را به تو می‌دهم» (فاکنر، ۱۳۸۱: ۹۱). هر دوی آنان به دنبال رهایی از زمان هستند و این اندیشه آنان را به سوی مرگ سوق می‌دهد؛ چنان که آژاکس از خدای مرگ می‌خواهد جان او را چنان بستاند که فاصله بین زندگی و مرگش «یک گام کوتاه» باشد. کونتین هم با شکستن شیشهٔ ساعت و کندن عقربه‌هایش، قصد خود را برای رها شدن از زمان با یک کنش پرمعنی بیان می‌کند.

سومین مسئله، تدارک دو شخصیت برای خودکشی است. توجه به زاویه دید آژاکس در صحنهٔ خودکشی و روایتش از تدارک شرایط برای این کار، نشان از تصمیم قاطع او برای مرگ دارد؛ او دربارهٔ دشمنی که در خاک فرو کرده است می‌گوید: «جایگاه آن را در زمین آن چنان محکم کرده‌ام که هرگز نخواهد جنبید. تنها یک تکان و یک جنبش سریع مرگ را فراخواهد خواند» (سوفوکل، ۱۳۹۰: ۲۶۸). کونتین هم به فرونشانی می‌رود تا اتوهای بخرد و آنها را به پایش ببندد و خود را در رودخانه غرق کند: «پس دو تا اتوی کوچک هفت کیلویی خریدم، چون اگر کسی آنها را می‌دید فکر می‌کرد یک جفت کفش کاغذپیچ است» (فاکنر، ۱۳۸۱: ۱۰۲).

نتیجه‌گیری

یکی از ویژگی‌های نظریه‌های ساختارگرا این است که الگویی نظری و تحلیلی برای بررسی آثار گوناگون در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد و به طبقه‌بندی انواع متن‌ها و مقایسهٔ آنها با یکدیگر کمک می‌کند. نظریه‌های روایت‌شناسی ژنت نیز دارای چنین ویژگی است. کانونی‌شدگی زاویه دید بخشی از تئوری‌های ژنت است که چنانکه در بخش تحلیل مورد بررسی قرار گرفت، می‌تواند ابزاری مفید برای درک و مقایسهٔ آثار هنرمندان مختلف باشد. در این مقاله تلاش شد که شاخص‌های بحث کانونی‌شدگی در نظریهٔ روایت‌شناسی ژنت در

تحلیل مقایسه‌ای آژاکس و خشم و هیاهو مورد بررسی قرار گیرد؛ شاخص‌هایی چون مشخص شدن عامل و مورد کانون، تعیین شرایط عاطفی، شناختی و میزان آگاهی شخصیت‌ها از وقایع و آنچه مشاهده می‌کنند و می‌اندیشند، و کنشی که به‌عنوان تصمیم اتخاذ می‌نمایند. نتایج کلی حاصل از این تحلیل را می‌توان در جدول‌های شماره ۱ و ۲ مشاهده نمود.

در پاسخ به پرسش‌های مقاله، نتایج به دست آمده در این پژوهش براساس جدول‌های شماره ۱ و ۲ نشان می‌دهد که زاویه دید روایت هر شخصیت به‌عنوان عامل کانون، چگونه بر اندیشه و کنش شخصیت تأثیر می‌گذارد. همچنین براساس بررسی این تأثیر و تحلیل ویژگی‌های کانونی‌شدگی روایت شخصیت‌ها، می‌توان گفت که در هر دو اثر انتقال کانونی‌شدگی از شخصیتی به شخصیت دیگر مشاهده می‌شود و در هر دو اثر محور اصلی جهت روایت براساس زاویه دید شخصیت‌ها، خودکشی دو شخصیت آژاکس و کونتین است. بنابراین انتقال کانونی‌شدگی روایت و شباهت جهت روایت در هر دو متن را می‌توان مبنای مقایسهٔ آژاکس و خشم و هیاهو در نظر گرفت. با بررسی عنصر زاویه دید در روایت دو اثر می‌توان نتیجه گرفت که با اینکه بین نوشته شدن آژاکس توسط سوفوکل در حدود سال ۴۴۰ پیش از میلاد و انتشار خشم و هیاهو در سال ۱۹۲۹ حدود ۲۳ قرن فاصله وجود دارد، و یکی از آثار رمان و دیگری نمایشنامه است، و نیز با وجود اختلاف بین نوع روایت آن‌ها و متفاوت بودن داستان‌هایشان، این دو متن دارای ویژگی‌های مشترکی هستند که در مورد الگو و ساختار بحث کانونی‌شدگی می‌توان آن‌ها را مورد بررسی قرار داد. این شباهت چه از لحاظ فرم و ساختار روایی و چه از نظر موضوع و حال و هوا، بیشتر در مقایسهٔ روایت دو شخصیت آژاکس و کونتین بارز است. زیرا هر دو در بیشتر طول روایت، عامل کانون هستند، شرایط عاطفی و شناختی‌شان شباهت دارد و هر دو یک تصمیم مشترک می‌گیرند: خودکشی.

کنش عامل	اندیشه عامل و شرایط عاطفی و شناختی	مورد کانون (کانونی شونده)	(کانونی ساز) عامل کانون
مجنون کردن آژاکس	خشم از آژاکس لذت از انتقام	آژاکس	آتنا
بازگو کردن واقعه برای همسرایان التماس به آژاکس	نگرانی و ترس از خودکشی آژاکس	آژاکس	تکمسا
خودکشی	خشم و فکر انتقام از سرداران یونانی احساس شرم و پشیمانی	آژاکس (مشاهده کشتار حیوانات به دست خودش)	آژاکس

جدول شماره ۱. عناصر کانونی شدگی در روایت شخصیت های نمایشنامه آژاکس

کنش عامل	اندیشه عامل و شرایط عاطفی و شناختی	مورد کانون (کانونی شونده)	عامل کانون (کانونی ساز)
ترسیدن گریستن	انفعال ارجاع مداوم به خاطرات گذشته	شخصیت ها و اتفاق های زمان حال شخصیت ها و وقایع زمان گذشته (به ویژه در رابطه با کدی) (مورد کانون مغشوش و چندگانه)	بنجی
خودکشی	عذاب وجدان شرم حسادت	شخصیت ها و اتفاق های زمان حال شخصیت ها و خاطرات گذشته (به ویژه در رابطه با کدی) (مورد کانون منطقی و دارای انسجام روایی)	کونتین
تعقیب کونتین	خشم	کونتین (فرزند کدی)	جیسن
مشاهده وقایع	—	شخصیت ها و اتفاق های زمان حال (به ویژه جیسن و خانم کامپسن) (کانونی شدگی بیرونی)	دانای کل محدود (دیلسی)

جدول شماره ۲. عناصر کانونی شدگی در روایت شخصیت های رمان خشم و هیاهو

14. Agamemnon
15. Tecmessa
16. Compson
17. Benjy
18. Quentin
19. Caddy
20. Jason
21. Dilsey
22. soliloquy
23. prologue

۲۴. شیوه نوشتاری، علائم سجاوندی، ایرانیک (ایتالیک) کردن برخی واژه ها و کامل نبودن بعضی واژه ها و جمله ها، در بخش هایی که از متن خشم و هیاهو نقل شده، شیوه فاکتر در نوشتن این رمان است.

پی نوشت

1. view point
2. perspective
3. focalizer
4. focalized
5. zero focalization
6. internal focalization
7. external focalization

۸. این کتاب براساس پایان نامه دکتری محبی در رشته تئاتر نوشته شده است.

9. Athena
10. Teucer
11. Achilles
12. Odysseus
13. Menelaus

کتابنامه

- پاینده، حسین. (۱۳۹۹)، *نظریه و نقد ادبی: درس‌نامه‌ای میان‌رشته‌ای*، جلد اول، چ ۳، تهران: سمت.
- پرینس، جرال. (۱۳۹۱)، *روایت‌شناسی: شکل و کارکرد روایت*، ترجمه محمد شهباء، تهران: مینوی خرد.
- تامس، برانئون. (۱۴۰۰)، *روایت: مفاهیم بنیادی و روش‌های تحلیل*، ترجمه حسین پاینده، تهران: مروارید.
- تولان، مایکل. (۱۳۹۳)، *روایت‌شناسی: درآمدی زبان‌شناختی - انتقادی*، ترجمه فاطمه علوی و فاطمه نعمتی، چ ۲، تهران: سمت.
- حری، ابوالفضل. (۱۳۹۲)، *جستارهایی در باب نظریه روایت و روایت‌شناسی*، تهران: خانه کتاب.
- دیکسون کندی، مایک. (۱۳۹۰)، *دانشنامه اساطیر یونان و روم*، ترجمه رقیه بهزادی، چ ۲، تهران: طهوری.
- ژنت، ژرار. (۱۳۹۸)، *گفتمان روایت: جستاری در باب روش*، ترجمه معصومه زواریان، تهران: سمت.
- _____ (۱۳۹۲)، *تخیل و بیان: نقد زبان‌شناختی*، ترجمه الله‌شکر اسداللهی تجرق، تهران: سخن.
- _____ (۱۳۹۱)، *آرایه‌ها ۱*، ترجمه آذین حسین‌زاده، تهران: قطره.
- سلطان بیاد، مریم، غلامحسین کریمی دوستان و زکریا بزودوده. (۱۳۸۷)، «بررسی عناصر روایت و کانون مشاهده در رمان سخت‌تر شدن اوضاع»، پژوهش‌های ادبی، ۱۹.
- سوفوکل. (۱۳۹۰)، *الکترا (فیلوکتئس، زنان تراخیس و آژاکس)*، ترجمه محمد سعیدی، چ ۶، تهران: علمی و فرهنگی.
- عرب‌زاده حسینی، مرجان، مریم صالحی‌نیا و محمد جواد مهدوی. (۱۳۹۶)، «بررسی تطبیقی الگوی کانونی‌سازی نمایش‌نامه‌های لیلی و مجنون و مجنون لیلی»، پژوهش‌های ادبیات تطبیقی، د. ۵، ش. ۴.
- فاکنر، ویلیام. (۱۳۸۱)، *خشم و هیاهو*، ترجمه صالح حسینی، چ ۴، تهران: نیلوفر.
- لینت‌ولت، ژپ. (۱۳۹۰)، *رساله‌ای در باب گونه‌شناسی روایت نقطه دید: نظریه و تحلیل*، ترجمه علی عباسی و نصرت حجازی، تهران: علمی و فرهنگی.
- مارتین، والاس. (۱۳۹۳)، *نظریه‌های روایت*، ترجمه محمد شهباء، چ ۶، تهران: هرمس.
- مبارکی، سهیلا و علی تسلیمی. (۱۳۹۳)، «بررسی کانون روایت و رابطه آن با جریان سیال ذهن در رمان دل‌دادگی»، متن‌پژوهی ادبی، ۵۹.
- محبی، پرستو. (۱۳۹۸)، *روایت‌شناسی درام: نگاهی روایت‌شناسانه به ادبیات نمایشی ایران*، تهران: جام زرین.
- _____، محمد باقر قهرمانی و بهروز محمودی بختیاری. (۱۳۹۳)، «سیر تکاملی مطالعات نظری روایت‌شناسی در درام»، کتاب صحنه، ۹۶.
- مکاریک، ایرنا ریما. (۱۳۸۴)، *دانشنامه نظریه‌های ادبی معاصر*، ترجمه مهران مهاجر و محمد نبوی، تهران: آگه.
- Clark, Deborah. 2008. "Erasing and Inventing Motherhood: *The Sound and the Fury and As I Lay Dying*." In *Bloom's Modern Critical Views: William Faulkner*, edited by Harold Bloom, 199-171. New York: Infobase.
- Fludernik, Monika. 2009. *An Introduction to Narratology*. Translated by Patricia Häu-sler-Greenfield and Monika Fludernik. New York: Routledge.
- Genette, Gérard. 1993. *Fiction & Diction*. Translated by Catherine Porter. New York: Cornell University Press.
- Klauk, Tobias, Tilmann Köppe, and Edgar Onea. 2012. "The Pragmatics of Internal Focalization." *Style* 46, no. 2 (Summer): 229-246.
- Lešić-Thomas, Andrea. 2008. "Focalization in Pushkin's *Eugene Onegin* and Lermontov's *A Hero of Our Time*: Loving the Semantic Void and the Dizziness of Interpretation." *The Modern Language Review* 103, no. 4 (October): 1067-1085.
- Libatique, Daniel. 2015. "A Narratological Investigation of Ovid's *Medea*: *Met.* 7.1-424." *The Classical World*, 109, no. 1(Fall): 69-89.
- McIntyre, Dan. 2006. *Point of View in Plays*. Philadelphia: John Benjamins.
- Prince, Gerald. 2003. *A Dictionary of Narratology*. Lincoln: University of Nebraska Press.